

تیمچه‌های سنتی، پاساژهای مدرن

بازار تهران در منطقه 12 شهری در ضلع جنوبی خیابان 15 خرداد و حد فاصل آن با خیابان مولوی، خیام و 17 شهریور، در بافت قدیمی و تاریخی شهر واقع شده و چون گذشته مهم‌ترین مرکز تجاری و بازرگانی است.

جام جم آنلاین: بازار تهران در منطقه 12 شهری در ضلع جنوبی خیابان 15 خرداد و حد فاصل آن با خیابان مولوی، خیام و 17 شهریور، در بافت قدیمی و تاریخی شهر واقع شده و چون گذشته مهم‌ترین مرکز تجاری و بازرگانی است. بازار تهران همراه دیگر بناهای تاریخی محدود خود مانند مسجد امام، مسجد جامع و... از مجموعه‌های مهم تاریخی و هنری شهر تهران محسوب می‌شود.

با توجه به مدارک و شواهد موجود، بنای اولیه بازار به دوره شاه‌طهماسب صفوی و هم زمان با ساخت برج و بارو و دروازه‌های شهر تهران حدود سال‌های 930 تا 948 هـ. ق تعلق دارد.

بخش‌های قدیم بازار تهران با پوشش طاق و گنبد مسقف شده و روشنایی آنها از روزه‌های تعبیه شده در گنبدهای آجری آن تأمین می‌شود. به نوشته صنایع‌الدوله، چهار سوی بزرگ و کوچک بازار در زمان فتح‌علی‌شاه قاجار ساخته شد. در این زمان مجموعه بازار به طرف شمال غرب و غرب توسعه یافت، به طوری که بتدریج حد فاصل بین ارك و مسجد جامع به بخش پر رونق بازار تبدیل شد و معروف‌ترین و معتبرترین سراها و تیمچه‌ها در این محدوده فعال شدند.

در دوره ناصرالدین شاه بر تعداد راسته‌های بازار افزوده شد و تعدادی سرا و تیمچه معتبر ساخته شد. مانند دیگر مجموعه بازارهای تاریخی، هر کدام از راسته‌ها، رسته‌ها، سراها و تیمچه‌های بازار تهران به صنف و فعالیت خاصی اختصاص داشت.

در این دوره بخش‌های اصلی عبارت بود از: بازار کفاشان، بازار فرش‌فروشان، بازار عباس‌آباد، بازار امیر، بازار زرگرا، بازار ساعت‌فروشان، بازار بین‌الحرمین (سلطان جعفری)، بازار چهار سوق بزرگ، مسجد جامع، بازار چهار سوق کوچک، بازار چهل تن (که از قدیمی‌ترین بخش‌های بازار و مربوط به دوره فتح‌علی‌شاه است)، بازار آهنگران، بازار مسگران و بازار پاچنار.

علاوه بر این در نقاط دور و نزدیک بازار، بازارچه‌هایی ساخته شد که محلات مختلف شهر را تغذیه می‌کرد از جمله بازارچه معیر و قوام‌الدوله که به 171#& بازارچه دوقلو& مشهور بودند. از بازار کربلایی عباس‌علی کمرگچی، بازارچه نایب السلطنه و... فقط نامی باقی مانده است.

در خیابان ناصرخسرو، نزدیک مجموعه اصلی بازار نیز بازارچه‌ها و تیمچه‌هایی وجود داشت که امروزه بقایای برخی از آنها مانند بازارچه مروی از دوره فتح‌علی‌شاه و تیمچه صدر اعظم باقی است.

هم اکنون بخش‌های قدیمی و جالب توجه بازار عبارت‌اند از: سردر بازار در سمت سبزه میدان، بازار امیر، چهار سوق بزرگ، تیمچه‌های حاجب‌الدوله، علاءالدوله، قیصریه و مهدیه و همچنین بخش‌هایی از بازار که در ارتباط با مسجد امام، مسجد جامع و بناهای تاریخی دیگر قرار دارد.

بنای اولیه سبزه‌میدان در سمت شمالی مجموعه بازار مربوط به اوایل دوره صفویه است، اما در دوره قاجاریه و سال 1268 هـ. ق به دستور امیرکبیر، 171#& حاج‌علی‌خان مقدم مراغه‌ای& (حاجب‌الدوله) تغییرات عمده‌ای در وضع سبزه‌میدان داد.

در ضلع جنوبی سبزه میدان، سردر زیبایی وجود دارد که به راسته‌های مختلف بازار راه می‌یابد. این سردر از دهانه‌های اطراف که به مغازه‌ها اختصاص دارد، وسیع‌تر و پرکارتر است.

تیمچه حاجب‌الدوله در کنار مسجد امام قرار دارد و از با ارزش‌ترین بناهای بازار است که در دوره ناصرالدین‌شاه توسط حاج‌علی‌خان حاجب‌الدوله ساخته شده است. در دوره اخیر در فضای داخلی این بنا، مجموعه تجاری جدیدی ساخته‌اند که اصالت و صورت قدیمی بنا را دگرگون کرده است. از بناهای دیگر بازار، تیمچه مهدیه در ابتدای بازار امیر (کفاشان) است که دارای پوشش عظیم ضربی و یزدی‌بندی عالی است.

وقتي پا به بازار مي‌گذاري انگار دنياي ديگري شروع شده است. همه چيز آنقدر قديمي و آنقدر زنده است كه گويي جغرافياي تاريخي و اقتصاد امروزي در هم تنيده است.

اما پاي صحبت بازاری‌ها كه مي‌نشيني فرهنگ بازاری در ميان سالمندان و جوانان بازاری تفاوت فاحشي دارد.

امروز هم بازار همان بازار است، اما گويي شير بي‌يال و دم و اشكم شده‌باشد. چيزهايي از آن هست و چيزهايي نيست.

و به خود مي‌گويي: «آيا اين نفس‌هاي بازار قلب تپنده شهر است كه به شماره افتاده يا اتفاق ديگري دارد مي‌افتد؟«

سهم بازار در سياست

از انقلاب مشروطه كه جرقه‌اش با اعتصاب بازار شروع شد، گرفته تا تامين مالي جريان‌هاي انقلابي - مذهبي در دهه ۵۰ و نقش آفريني موثر در اقتصاد پس از انقلاب اسلامي مويد اين ادعاست كه در گذشته نه‌چندان دور بازار سايه اقتصادي مردان سياست بوده است. خصوصا آنجا كه سياست به دين تنيده است.

نمونه بارز اين همپوشاني در جنبش مشروطه كه نمودي از اعتراض به قيموميت و انحصار طلبي دولتي بود ديده مي‌شود. در تهران قند گران و كمياب مي‌شود و حاكم وقت تهران ۱۷ تاجر را به اين دليل فلك مي‌كند.

در وهله اول روحانيون در منابر و مساجد به اين اقدام اعتراض مي‌كنند و روحانيون به حرم عبدالعظيم رفته و بست نشستند و دو عالم مورد احترام و رجوع وقت، سيد محمد طباطبائي و سيد عبدالله بهبهاني به قم رفتند و تهديد كردند كشور را ترك كرده و به عتبات عاليات خواهند رفت. عده‌اي از بازياريان هم در سفارت انگليس تحسن كردند. غذاي متحصنان را نيز بازياريان ديگر تامين مي‌كردند. خواسته‌ها ابتدا بر برگناري حاكم تهران و صدر اعظم مظفرالدين شاه متمرکز بود و سپس به درخواست ايجاد عدالتخانه و پارلمان كشيد.

جنبش مشروطه ايران با بازار پيوند قوي داشت و بازياريان نقشي عمده در آن ايفا كردند.

در نهايت مظفرالدين شاه با تاسيس مجلس ملي موافقت كرده و مجلس موسسان بسرعت در تهران تشكيل مي‌شود. بيشتر نمايندگان اين مجلس موسس از نمايندگان تجار، روحانيون و بزرگان اصناف بازار انتخاب شدند، تا مجلس ملي تشكيل شود. انتخابات تهران در يك مرحله انجام شد: قاجار و شاهزادگان چهار نماينده؛ زمين‌داران ده نماينده؛ علماء و طلاب چهار نماينده؛ تجار ده نماينده و اصناف ۳۲ نماينده انتخاب كردند. مجلس شوراي ملي در مهر گسايش يافت. همان گونه كه پيش‌بيني مي‌شد، نقش مهم طبقه متوسط سنتي در تركيب اجتماعي مجلس بازتاب يافته بود: از كل نمايندگان، ۲۶ درصد از بزرگان اصناف بازار، ۲۰ درصد روحاني و ۱۵ درصد از تجار بودند. [شجيعي، نمايندگان مجلس شوراي ملي در ۲۱ دوره قانونگذاري، ص ۱۷۶].

انقلاب اسلامي و بازار سنتي

علاوه بر حمايت‌هاي گسترده بازياريان از گروه‌هاي انقلابي در دو دهه ۴۰ و ۵۰، بازياريان با ساز و كار خاصي به پيروي انقلاب اسلامي كمك كردند. در آن سال‌ها، در حالي كه همه مشاغل ديگر تقريبا اتحاديه‌ها و انجمن‌هاي حرفه‌اي خود را از دست داده بودند، اصناف توليدي تجاري بازار همچنان پابرجا و مستقل بود.

در جريان تاسيس حزب رستاخيز نيز بازار براي مصون ماندن از سياست‌هاي مصنوعي رژيم، موازي با دانشگاه و نويسندگان كه هر يك انجمن و موسسه‌اي تاسيس مي‌كردند، انجمن «تجار، بازرگانان و پيشه‌وران« را تاسيس كردند تا دست حزب رستاخيز را از فعاليت در حوزه بازار کوتاه كنند. [ايران بين دو انقلاب - ص ۶۲۱]

افزايش مساجد، حسينييه‌ها، موقوفات و... همگي به سبب رونق اقتصادي بود كه بازار از آن برخوردار شده بود. به طوري كه در اواسط دهه ۵۰ اين موسسه‌هاي ديني آن اندازه قدرت داشتند كه شايد براي اولين بار در تاريخ ايران واعظاني را به طور منظم به محلات فقيرنشين شهري و روستاهي دورافتاده بفرستند. به اين ترتيب افزايش قدرت بازار، موجب قدرت يافتن نهادهاي مذهبي هم شد. [همان، ص ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲ و ۵۳۳]

قدرت بازار تهران در دهه ۶۰ و پس از آن به نسبت پیش از استقرار جمهوری اسلامی بشدت تضعیف شده است و دلایل زیادی برای آن می‌شود، شمرده.

این را کسبه بازار خود اقرار می‌کنند و دلایل محکمی بر آن دارند.

یکی از مهم‌ترین دلایل جدایی بازار از سیاست این است که بازار سنتی در شهری که مدرن می‌شود قدرت خود را از دست داده است. تمرکز اقتصادی پایتخت اکنون در چند بازار مهم است که هر یک در گوشه‌ای از شهر بزرگ تهران فعالیت می‌کنند و در هر شهر بزرگ دیگری نیز همین اتفاق افتاده است.

شهر کوچکی به نام تهران که در شاهراه‌های خود براحتی به بازار بزرگ دسترسی داشت اکنون آنقدر گسترده شده است که نه ماشین دودی و نه درشکه اسبی مردم را به بازار نمی‌رساند.

اکنون از شرق و غرب و جنوب و شمال بهترین دسترسی که به بازار وجود دارد مترو است و ایستگاه‌های اتوبوس که دومی شما را اسیر ترافیک می‌کند و در اولی از ازدحام جمعیت کلافه می‌شوید.

با این وسایل هم حمل و نقل بار ساده نیست و عملاً دسترسی به بازار و انبارهای بزرگ آن مشکل می‌شود و همین امر بازار را پراکنده ساخته است.

همین سبب شده است بازاری‌ها آهی بکشند و بگویند بازار قدیم کجا و بازار امروز کجا.

عده‌ای نسبت به اقتصاد بسته و دولتی دهه ۶۰ انتقاد دارند و معتقدند بقایای آن هنوز باقی است و برخی دیگر به نقشی که دبی، اقتصاد غیررسمی و دلالتی وابسته به آن ایجاد کرده معترضند.

عده‌ای دیگر اعتقاد دارند ورود دولت به اقتصاد بازار را به وزنه کمرنگی بدل ساخته است که کارکردهای قبلی را ندارد. ضمن این که سابق براین بازار اغلب در مقابل دولت بوده است، اما سال‌هاست بازار و دولت از هم گسسته نیستند و تنها تحرک جدی که در مخالفت دولت از بازار دیده شده اعتراض به مالیات در سال گذشته بود.

بازار و ارزش‌ها

سال‌های گذشته خمس و زکات بازار و حلال ساختن مال‌های بازاریان که تعیین و تخصیص آن در دست علمای دین بود رشته‌ای نامرئی بین علما و بازار برقرار ساخته بود. هر چه این مراوده تنگاتنگ‌تر بود کاسبان متشرع‌تری در بازار بودند و علما به بازار نزدیکی بیشتری داشتند.

این اتحاد همیشه وزنه‌ای بود در مقابل حکومت، اما وقتی حکومت و بازار و دین در هم ادغام شد، کم‌کم مردان بازار به سیاست پیوستند و آنچه از بازار ماند فقط کارکرد اقتصادی آن بود.

سال‌ها پیش بازار زنده‌ترین بخش شهر بود با همه کارکردهایش. علما و محفل درسشان و عرفا و بازار مکاشفه همه درهمین مکان و در سایه امامزاده‌ها و مساجد متعدد این بافت تاریخی رونق داشت.

اما امروز کمتر از این علما و عرفا اثر می‌یابی.

خود بازاری‌ها می‌گویند: جوان‌ترها هم آنقدرها که ما عرق مذهبی داشته‌ایم ندارند. ان‌شاءالله که دستشان به خیر برود، اما مثل قدیم‌ها نیست.

بازار و تغییرات فرهنگی

بازار زیر پاهای شما نفس می‌کشد و رنگ عوض می‌کند. اگر می‌خواهید به فرهنگ و تاریخ و صنعت یک شهر پی ببرید در بازار آن قدم

بزنید. بازار سنتی شهر اولین جایی است که من در هر سفر خود به آن قدم می‌گذارم. در این بازار نوع پوشش مردم و صنایع دستی‌شان، آنچه به آن بیشتر اهمیت می‌دهند و چیزی که بیشتر می‌خورند یا می‌خرند را می‌توانید ببابید. آنجا می‌فهمید که مردم به چه کاری بیشتر مشغول هستند و به چه لوازمی بیشتر اهمیت می‌دهند. بازار سنتی در هر شهر بافتی زنده است که متناسب با تغییرات فرهنگ و نیازهای مردم شهر تغییر می‌کند و خود را به گونه‌ای دیگر ارائه می‌دهد زیرا بازار برگرفته از نیاز مردم و تسلیم محض قانون عرضه و تقاضاست.

بیهوده نیست که اگر اسم کوچه‌ها، گذرها و سراهای بازار تهران را دنبال کنید هرگز به مقصود نمی‌رسید! بله درست خواندید؛ این اسامی هرگز شما را به مقصود نمی‌رسانند. در بازار کیلویی‌ها هیچ چیزی کیلویی عرضه نمی‌شود. در بازار کفاش‌ها می‌توانید فرش بخرید و در بازار خیاط‌ها هیچ خیاطی نمی‌بینید بلکه فقط پارچه فروشی است.

در بازار حراج شاید از زمان قاجار تاکنون دیگر چیزی حراج نشده است و در بازار آهنگران باید دنبال لوازم تحریر بگردید.

در بازار کبابی‌ها یک کبابی هم پیدا نمی‌شود و اغلب راسته‌ها مثل بازار کویتی‌ها همه چیز می‌فروشند. راسته‌ها و سراه‌ها و حجره‌هایشان طبق نیاز مردم تغییر کاربری داده‌اند.

پای خود را که از مترو بیرون می‌گذاریم، مجاور سبزه میدان، از پیاده راه شلوغی سر درمی‌آوریم که درشکه اسبی و ماشین دودی انگار از آن سویی تاریخ می‌آید تا ما را به سده‌های پیشین ببرد، اما از آن گذشته‌های دور نمادهایی بیش باقی نمانده است.

بازار آنقدر بزرگ است که نمی‌توان همه آن را در یک روز و مجال یک گزارش برای شما تعریف کرد ولی آنچه در سفری یک روزه از بازار مشاهده کرده‌ایم را اکنون پیش چشم شما می‌کشایم تا راهنمایی باشد برای خریدهای بعدی شما.

ماندانا ملاعلی / جام جم